

JOSEF ŠVANCARA

GERONTOLOGICKÉ SOUVISLOSTI V SOUŽITÍ TŘÍ GENERACÍ

1. AKTUALIZACE TÉMATU

Běžná asociace na téma našeho příspěvku vede k doplnění: soužití tři generací „v jedné domácnosti“ nebo „pod jednou střechou“. Vzácně zde mohou žít také prababičky a pradědečci, tedy čtyři generace. V názvu článku však navazujeme na konvenční členění životní dráhy na tři „věky“ — i když je toto členění velmi hrubé: tedy **první věk**, který zahrnuje dětství a dospívání až po dosažení profesní a občanské kompetence, **druhý věk**, označovaný též jako produktivní, a **třetí věk**, který je u některých jedinců podle administrativní terminologie většinou postproduktivním, byť pro mnohé seniory aktivit neubýlo.

Vztahy mezi generacemi v mnoha směrech přesahují rámec mikrosystému rodiny a zasahují do meso-, exo- i makrosystému. Lze říci, že téměř není oblast společenského života, kde by se generační hlediska neuplatňovala. Zahrneme-li do úvahy výstavbu mateřských škol i penzionů pro důchodce, otázku zaměstnání pro matky s malými dětmi, další pracovní činnost odborníků po dosažení důchodové hranice, organizaci vzdělávacích programů v celoživotním rozsahu — všechny představují předivo rozhodovacích procesů, kde je třeba mít na zřeteli generační hlediska. **Životní pole**, jak je známe v pojetí K. Lewina, je tedy třeba chápat také jako věkově specifické. Pohyb v životním prostoru je vždy do značné míry ovlivněn chronogenně zakotvenými charakteristikami. Lze tedy koncipovat životní pole adolescenta, které se ve svých dimenzích i bariérách liší od životního pole mladé dospělosti, a rovněž tak má věková specifika životní pole nejstarší generace.

Progresivní obrat v nazírání na **kontinuitu životní dráhy** člověka, který se v šedesátých letech prosadil v celosvětovém měřítku, vede ke zpracovávání otázek mezigeneračních vztahů v jednom vztahovém rámci vývojové psychologie (life-span developmental psychology) a jejích aplikací. Celou životní dráhou člověka probíhá proces stárnutí, gerontogeneze, která není jen bilancováním

deficitů, ale přináší také některé zisky v oblasti vývoje a rozvoje osobnosti. V tomto pojetí se dnes již nedostává tak bezvýhradného přitakání tezi, že „dítě je otcem dospělého“, na níž dogmaticky staví některé dynamické koncepce. (Oba, dítě i dospělý, jsou určitou etapou téhož celoživotního vývojového procesu.)

Mezigeneračním vztahům jsme v průběhu posledních dvacetipěti let věnovali řadu diplomových prací (A. Jakeš, 1970, L. Smolková, 1974, D. Tulisová, 1984, M. Harašínová, 1995 ad.), na jejichž výsledky by bylo možné v této studii navazovat. Vzhledem k tomu, že v předběžném obsahu témat tohoto sborníku figurovaly příspěvky s analogickým zaměřením, omezili jsme se na zachycení těch vývojově psychologických hledisek, která umožňují interpretovat zvláštnosti adaptace jedinců ve třetím věku v kontaktu s mladšími generacemi. V odborné literatuře podávají dobrý přehled starších prací s tímto zaměřením M. Cesa Bianchi a E. Caracciolo (1963) a A. Karsten (1965); Karstenová zahrnuje výsledky gerontologického zkoumání v Německu, Rakousku a Švýcarsku. Nové koncepce a výsledky amerických i evropských autorů poskytuje kolektivní publikace Baltes and Baltes (1990).

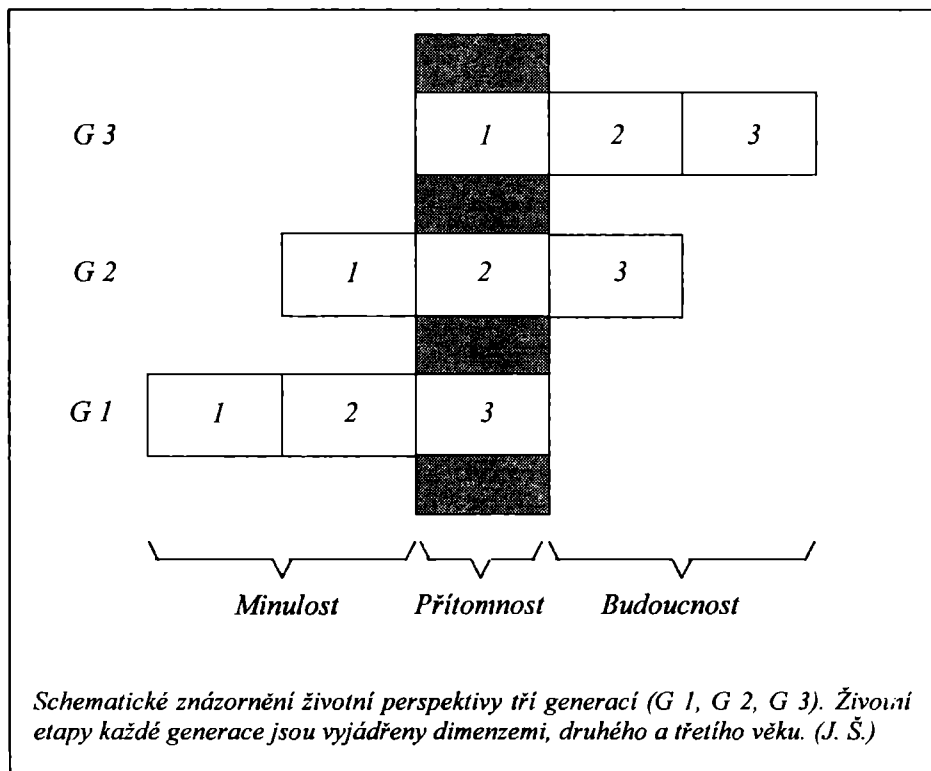
Stále aktuálnímu manku psychologických služeb pro naše občany třetího věku a rovněž formám psychologické intervence směřující k optimální adaptaci starších občanů jsme se věnovali také v předchozích publikacích (Švancara, 1983, 1992). Je třeba, aby se tyto programy opíraly o teoretické koncepce vývoje osobnosti v průběhu životní dráhy člověka se zvláštním zřetelem k měnitelnosti adaptačních mechanismů. Některé originální podněty k tomu nacházíme v poslední práci M. Seligmana (1994).

2. ŽIVOTNÍ PERSPEKTIVA TŘÍ GENERACÍ

Z hlediska vývojové posloupnosti lze každého jedince přiřadit ke generaci dětí, rodičů, prarodičů, popřípadě praprarodičů. V demografickém zjednodušení můžeme vycházet ze tří generací G1, G2, G3, které také nezřídka žijí společně v jedné domácnosti. Na obr. 1 je znázorněno, že v přítomné době má nejstarší generace svůj první věk (dětství a dospívání) i druhý věk (profesně produktivní období života) většinou za sebou, kdežto nejmladší generace prožívá svůj první věk; její minulost je relativně krátká, a druhý i třetí věk je pro její příslušníky velmi vzdálenou perspektivou. Tyto tři generace se liší především rozsahem a zpracováním životních zkušeností. I když nechceme zobecňovat tezi o nezbytnosti generačních antagonismů, víme, že může docházet ke konfliktům, které vyplývají především z věkových rozdílů v názorech, v postojích a v motivaci. Jednotlivé etapy životní dráhy jsou spojeny se zkušenostmi zakotvenými **historickém čase**, které se pak mohou promítat do přetrvávání určitých názorů, postojů a motivace. Určitá generace se pak v tomto směru liší od generace mladší, resp. starší. Příznivé soužití v rodině i v pracovních kolektivech se vytváří tam,

kde se všichni snaží rozumět věkovým zvláštnostem chování a jednání, tedy těm charakteristikám, které jsou zakotveny v minulé zkušenosti.

/ OBR. 1 /

Na tomto místě vyvstává otázka, jaký praktický význam má naopak perspektiva budoucnosti v každodenním životě seniorů? A dále: Jak různé formy orientace na budoucnost nebo na minulost ovlivňují adaptační strategii? Pokusíme se odpovědět na základě výsledků obsažených ve výzkumech a v kasuistikách.

Není jistě náhodné, že jsme na první místo úspěšné adaptace uvedli vztah věku a času, tedy **životní perspektivu** ve smyslu výhledu do budoucnosti i pohledu nazpět, do minulosti. Nehodláme se zabývat otázkou, jaké jsou věkové rozdíly ve vnímání a prožívání času — i když je to velmi zajímavé — nýbrž chceme zdůraznit, jak je důležité znát funkci časové a věkové perspektivy, abychom dobře interpretovali adaptační problémy třetího věku.

V optice lidí v mladšího a středního věku bývá starý člověk vnímán nezřídka jako „*laudator temporis acti*“, který se vrací mnohem častěji do **minulosti**, než tomu bylo v jeho předchozím věku. Lze však říci, že je to jednoduše průvodní

jev stáří? Ten, kdo klade takovou otázku, správně naznačuje určitou pochybnost o tom, že život ve vyšším věku znamená žít takříkajíc v zasetí minulosti. Ani ve vysokém věku nemusí a nemá být člověk v zasetí minulosti. Naznačili jsme již v úvodu pochybnost o obecné platnosti teze, že dítě je otcem dospělého. Na druhé straně je však zřejmé, že se každý v průběhu života v mnoha směrech vyrovnává se svou minulostí, tzn. se svými dřívějšími prožitky a zkušenostmi. Někdo úspěšně, jiný víceméně neúspěšně. Víme, že někteří lidé nejsou a nebyli v kterémkoli věku v souladu se sebou samými a nenaučili se být v souladu se světem. Sklon přikrašlovat minulost — to není jednoduše důsledek stáří, důvody je třeba hledat v orientaci osobnosti a v dosavadním „naplňování života“.

3. MENTÁLNÍ REPREZENTACE VĚKOVÝCH ZVLÁŠTNOSTÍ

Ukazuje se, že vzájemné hodnocení příslušníků jednotlivých generací bývá v negativním směru ovlivněna jakousi „věkovou osobnostní rovnicí“, ne-li přímo předsudky. Ilustrací tohoto konstatování může být závěr, k němuž jsme dospěli po zhodnocení sociální percepce, komunikace a interakce v jednom technickém provozu s několika velmi kvalifikovanými pracovníky různého věku. Věkové zvláštnosti se i v tomto dobrém pracovním týmu projevovaly zcela zřetelně.

Jeden 32letý člen týmu charakterizoval svého 58letého spolupracovníka jako „příliš opatrného, nepřizpůsobivého, příliš důsledného, pedantského, přezíravého a staromódního“, zatímco ten percipuje svého mladého kolegu jako „nezkušeného, poněkud lehkomyšlného, nestálého, nedočkavého, citově labilního“. Přitom jsou oba zhruba typickými představiteli své generace.

Starší jedinci, ať už jako pracovníci nebo třeba v roli dědečků a babiček, bývají vždy opatrnější, mívají vyšší pocit odpovědnosti, obtížněji se rozhodují riskovat, dovedou čekat na vhodnou příležitost a za stejných okolností dovedou snadněji mlčet než mladí. Na druhé straně se také častěji drží zaseté šablony „osvědčených zkušeností“ a méně plynule se přizpůsobují změnám, s věkem se stávají autoritativnější, popř. také dogmatictější a rigidnější. Při změně pracovních, rodinných a výchovných situací je pro mladé jedince daleko snadnější se přizpůsobit; starší generace obvykle lpí na řadě zvyklostí a nesnadno mění svá přesvědčení. Pracovník v předdůchodovém období, stále velmi úspěšný, může být schopen vidět v práci mladších spolupracovníků pokračování svého díla a radovat se z jejich úspěchů, z úspěchů, k nimž jim dopomohl; v opačném případě může v tomto svém kritickém období před odchodem do důchodu žárlivě sledovat úspěchy mladších kolegů, s osobním zadostiučiněním registrovat jejich chyby a nedostatky a snažit se do posledních chvil svého zaměstnání udržet si výsadní postavení. Záleží na kvalitě osobnosti, a hodnotě sebevýchovného úsilí, která alternativa motivace nabude převahy.

Prubířským kamenem životní orientace jedince třetího věku jsou „důležité životní události“, jejichž zkoumání představuje široký okruh poznatků o specifických

nosti jednotlivých věkových etap. Metodologická východiska k tomu nabízejí práce Kastenbauma, Golovachy a Kronika, Taročkové ad.

Životní otřes prožila paní, kterou opustil manžel právě v letech, která jsou pro ženu kritická. Její minulost byla protkána řadou zklamání, její osobní budoucnost byla do té doby zastíněna neuspokojivým společenstvím. Najednou zůstala sama. Začala intenzivně pracovat, nejprve kvůli sobě — aby se vyrovnala s opuštěností — ale postupně stále více také pro budoucnost vlastní i celé rodiny, zejména pro budoucnost vnuků. S odstupem času se někdy sama diví, že si zvykla plánovat budoucnost, když předtím byla vždy pouze představitelkou vedlejší role v rodinném plánování. Nyní, ve třetím věku, rozvíjí svůj styl života a se zadostučiněním si uvědomuje, že získává stále více respektu u mladších členů rodiny i mezi přáteli. Je to příklad, jak je možné vyrovnat se s neradostnou minulostí, a to zaměřením na budoucnost, které je konstruktivní; je to zaměření, které zahrnuje budoucnost osobní i „kognitivní“, tedy zaměření do budoucnosti, které přesahuje okruh osobních zájmů.

V této souvislosti lze konstatovat, že perspektivní zaměření vždy úzce souvisí s hierarchií hodnot. Právě hodnoty jsou nadosobní a nadčasové. Výhled do vzdálenější budoucnosti dává vyniknout hodnotným, vzdálenějším cílům a ustupují přitom pomíjivé, krátkodobé problémy každodenního života.

Nejširší vztahový rámec pro vědomí a prožívání naplnění života tvoří implicitní filozofie jedince. Mentální reprezentace, vytvářející obraz sebe a světa, se stává v posledních desetiletích jedním z klíčových témat integrativní psychologie. Přistupujeme-li ke koncipování „naplnění života“ z pozic empirické psychologie, pohybujeme se však zatím na tenkém ledě. Ačkoli je nepochybné, že jde o téma velmi závažné a pro psychologické hodnocení kvality života nepostradatelné, uvědomujeme si současně, že není snadné vytyčit kritéria pro hodnocení „naplnění života“, a že je rovněž nesnadné zpracovat **taxonomii souvislostí**.

Pozoruhodnou kategorizaci schopností pojímat věci v souvislostech rozvinul Teilhard de Chardin (1990); uvádí sedm takových „*smyslů*“: smysl pro nesmírnost prostoru, smysl pro hloubku času, smysl pro množství a závratnou mnohost hmotných a živých prvků, smysl pro proporce, smysl pro kvalitu, novost, smysl pro pohyb, smysl pro organicitu a strukturální jednotu. Kdyby člověk postrádal tyto kvality, byl by „bludným předmětem v nesouvislém světě“. Je to jistě inspirativní pro psychologickou charakteristiku naplnění života ve třetím věku, dokonce i pro konstrukci metod, které by nám přiblížili komponenty naplnění života respondenta lépe než běžně užívané dotazníkové metody směřující k „life review“. K desideratům dalšího zkoumání a vývoje nových metod patří: 1. analýza prožitku naplnění života v mimořádných situacích, v krizích identity, 2. proces obsahu naplňování života z hlediska implicitní filozofie, zahrnující sebezpřesahné zaměření a odpovědnost, 3. naplnění života jako kognitivní schéma, jako pořádací princip.

Naplňování života je věci praxe, hovoří se o **umění žít**. Karel Čapek se o tom lapidárně vyjádřil — aniž se chtěl dotknout mladých — v tom smyslu, že být mladým dovede každé tele, ale hodnotný život ve stáří je umělecké dílo.

4. ŽIVOTNÍ STYL A KVALITA ŽIVOTA

Psychologická zkoumání kvality života vyklíčila v evropské psychologii v období mezi dvěma světovými válkami. Připomeňme si pojetí **vrcholů života** v monografii Ch. Bühlerové (1933) nebo typologii životních forem E. Sprangera (1930). Kvalita života se stala klíčovým tématem Jungovi, Adlerovi, Franklovi, Allportovi, Rogersovi ad. Empiricky orientovaní badatelé směřovali k vytvoření nástrojů měření **kvality života**. Vznikla řada dotazníků a škál. Evidence vynikajících výkonů v jednotlivých etapách života (práce Lehmanovy aj.) je jednou z cest ke srovnatelnému zachycení kvality života. Nežřídka však tyto práce zredukovaly kvalitu života na kvantitu výkonů. Ve srovnání s tím je krokem vpřed pojetí kvality života T. Tomaszewského (1976). Podle něho lze kvalitu života hodnotit na základě toho, nakolik se v chování a jednání jedince uplatňuje:

- /1/ převaha prožívání a subjektivního uspokojení,
- /2/ uvědomělost,
- /3/ činnost,
- /4/ tvořivá činnost,
- /5/ rozvíjení společenství s druhými.

Můžeme dodat, že pořadí těchto kategorií vyjadřuje vzestupný trend rozvoje osobnosti, gradienty autodeterminace a autoregulace.

V otázce kvality života jde dále V. Frankl (1994), když přímo zdůrazňuje schopnost sebetranscendence, která znamená, že člověk je zaměřen na něco jiného než sebe sama, jmenovitě na smysl, který má být naplněn, nebo na jiné lidi, s nimiž by se v lásce setkal. I když Frankl postuluje zaměření na **smysl života** pro každý ze tří věků, které sledujeme ze zorného úhlu nejstarší generace, přece jen s věkem vzrůstá jak schopnost klást si otázku po smyslu vlastního života, tak kompetence starší generace, aby toto zaměření reprezentovala také pro mladší členy jednotlivých společenství.

V předivu otázek, které vyvstávají v badatelském zaměření našeho Psychologického ústavu na integrační funkce osobnosti, se nám objevuje také komplex souvislostí, které se vztahují k **naplnění života**. Do pojmu naplnění života je třeba zahrnout také subjektivní skutečnost, zejména sebereflexi, sebehodnocení, prožitky kladné i záporné, i usilování o naplnění života. Ke všem těmto modalitám kognice, citových stavů a vůle je třeba více než dosud přihlížet, a to zejména v kontextu psychologie dospělého věku, psychologie osobnosti a psychologie motivace; naplnění života se však dotýká také dalších disciplín (poradenství, klinická psychologie, duševní hygiena a psychoterapie, psychologie kultury,

vzdělávání dospělých ad). Je to téma, k němuž najdeme málo nápovědí v současné početné produkci amerických prací, ač se zde dočteme mnoho o zkoumání životní spokojenosti. V Havighurstových (1963) často citovaných pěti kritériích životní spokojenosti není nic, co by se vztahovalo ke kategorii naplnění života. Chceme-li se dostat k hlubším stavům vědomí a prožívání než je *life satisfaction* nebo *well-being*, nemůžeme nechat stranou také hluboké životní krize, vyplývající z bilancování života. A. Lepiński (1986) naznačuje převážně chmurnou reflexi: Pocit, že „se život naplnil“, že se už nic víc nemůže stát . . . to je snad ten nejhorší prožitek stáří“. Na rozdíl od takového statického a gerontologicko-psychiatrického pohledu, i na rozdíl od četných současných zkoumání zachycujících pouze skóre „life-satisfaction“, najdeme například u J. Mrkvičky (1984) pěknou formulaci, že o integritu, celistvost je třeba zápasit v napětí mezi životním naplněním a životní prázdnotou. Správně je zde uveden protiklad **naplnění** a **prázdnoty** — to jsou polarity života. Zdá se, že Eriksonova polarita „zoufalství“ není protipólem integrace; může být jednou z alternativ na tomto pólu chybějící integrace. (Našli bychom jistě několik alternativ chybějící integrace osobnosti ve třetím věku, jednou z nich by mohla být netečnost.)

Další okruh souvislostí se vztahuje k relativní autonomii somatických a psychických složek osobnosti v průběhu dospělosti. Jak dokládá Freya Dittmann-Kohli (in: Koops et al., 1994), **psychologické já** (self) je hlavní oblastí názorů mladých dospělých při interpretaci sebe, avšak u starších má ústřední význam **fyzické já** (self); je hlavní komponentou procesu stárnutí. Zatímco mladí dospělí chápou vývoj jako osobní růst, starší prožívají vývoj jako proces vnučených změn biologického organismu. Fyzické já je tedy spjata s redukcí kompetence a životní autonomie. V tomto smyslu se ztělesnění (embodiment) sebe v organismu stává prožívanou realitou pro mnohé jedince pouze ve vyšším věku a má silné důsledky projevující se v chování a v životním stylu.

5. KOGNITIVNÍ SCÉNÁŘ ŽIVOTA

Do percepce, komunikace a interakce osob třetího věku vstupuje výrazněji než u mladších osob implicitní kognitivní scénář vlastního života, tedy **příběh vlastního života**. Jestliže senioři hovoří s druhými o sobě, snaží se prezentovat svůj život sdělitelnými způsobem, přihlížejíce bezděčně k tomu, co druhé zajímá, a také se zřetelem k souvislostem. Lidé obvykle prezentují svá já (selves) v tom, jak koncipují svůj životní příběh užívající základních životních příběhů, jak se vykrytalizovaly a jak jsou sdíleny všemi členy určité kultury. Základní příběhy zde slouží jako model pro mapování vlastních životních zkušeností do struktury takových příběhů. Tato struktura přiřazuje životní zkušenosti do určitých pozic půdorysu příběhu. Automatickým průvodním jevem tohoto umísťování je fakt, že tyto zkušenosti získávají určitý význam jak pro vyprávěče tak pro posluchače. „Objektivně“ tatáž zkušenost, tatáž „důležitá životní událost“

pak nabývá různého významu podle toho, jak se včleňuje do jednotlivých osnov základních životních příběhů. Většinu z nich bude pravděpodobně možno začlenit do těchto pěti scénářů: *život jako romance, jako tragédie, ironie, komedie a život jako senzace*.

Stylizace životních příběhů lze využít v rámci přirozeného experimentu. Bohatým zdrojem zkušeností o stylizaci životních příběhů je běžný společenský kontakt. Ukazuje se například, že může dojít k zpochybnění hodnověrnosti či identity osoby, jestliže někdo prezentuje podruhé a potřetí odlišné uspořádání svých životních zkušeností, užívajíc jiného základního příběhu, nežli užil předtím. Toto alternativní uspořádání implikuje nové významy pro životní zkušenosti a odlišnou (mravní) identitu osoby. K takovému zpochybnění dochází nezdávka v každodenním životě zejména v situacích sporů, hádek ale také ve skupinové psychoterapii. Holandský autor P. Heymans (in: Koops et al., 1994) referuje na základě dokumentace z terapeutických skupin o odezvě na takové odchylky ve strukturování životních zkušeností. Měnění vlastního životního příběhu vede k zpochybnění hodnověrnosti, ba identity osob. I lidé, kteří takto mění scénář svého života, bezpochyby o sobě mnoho prozrazují. Takové kaleidoskopické přeskupování obsahů vlastního života bezpochyby koreluje s životním stylem respondentů. Typologii pěti **životních stylů** F. Thorna (1975): styl agresivní, konformní, obranný, individualistický a resistantní zajímavým způsobem modifikovali R. Driscoll a D. Eckstein (1982, cit. Corsini, 1994) pomocí prototypů chování zvířat: *tygři* — útočně si prosazují svou cestu, *chameleóni* — konformní, příliš flexibilní, *želvy* — stabilní, defenzivní, *orli* — individualističtí, *lososi* — plující proti proudu, resistantní.

Generační specifika se zvláště výrazně projevují ve vztahu dětí, rodičů a prarodičů. Zatímco mladí rodiče představují v rodině dynamiku a změnu, prarodiče jsou reprezentanty stálosti, uchovateli hodnot a dobrých tradic. V životním chvatu jsou prarodiče osobami, které obvykle mají pro své vnuky více času než rodiče. Z hlediska výchovného je důležité zajistit jednotné působení všech dospělých na děti, a to tak, aby při tom byly respektovány také věkové zvláštnosti dětí. Dynamika současného života vyžaduje, abychom vytvářeli podmínky pro rozšíření kontaktů **uvnitř** generací i **mezi** generacemi při vzájemném respektování zvláštností každého věku.

LITERATURA

- ARNOLD, W., 1975, Bildungsziel: Persönlichkeit. Aufgaben einer humanistischen Psychologie der Gegenwart. München, W. Goldmann.
- BALTES, P. B., SMITH, J., 1990, Weisheit und Weisheitentwicklung: Prolegomena zu einer Weisheitstheorie, Z. f. Entw. ps. u. Pädag. Psychol., 22, 95–135.
- BALTES, P. B., BALTES, M. M. (Eds.), 1990, Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences. New York, Cambridge University Press.
- BOWLBY, J., 1969–83, Attachment and loss, 1.–3. New York.

- BRANDTSTÄDTER, J. GREVE, W., 1992, Das Selbst im Alter: adaptive und protektive Mechanismen. Z. f. Entw. ps. u. Pädag. Psychol., 4, 269–297.
- CESA BIANCHI, M., CARACCILO, E., 1963, Ricerca sui fattori e sulle espressioni dell'adattamento nell'età senile. Milano, Univ. degli Studi.
- CORSINI, R. J. (Edit.), 1994, Encyclopedia of Psychology 1–4. 2nd ed. New York, J. Wiley & Sons.
- FLAMMER, A., 1988, Entwicklungstheorien. Psychologische Theorien der menschlichen Entwicklung. Bern, Verlag Hans Huber.
- FRANKL, V. E., 1994, Vůle ke smyslu. Vybrané přednášky o logoterapii. Brno, Cesta.
- GOLOVACHA, E. I., KRONIK, A. A., 1984, Psychologičeskoje vremja ličnosti. Kiev, Naukova dumka.
- KARSTEN, A., 1965, Probleme der Altersforschung, Psychologische Rundschau, XVI, 1, 1–27.
- KOOPS, W., HOPKINS, B., ENGELEN, P., 1994, Abstracts of the Thirteenth Biennial Meetings of International Society for the Study of Behavioural Development, 28 June- 2 July, Amsterdam.
- LEPIŇSKI, A., 1986, Rytmus života. Praha, Avicenum.
- MATĚJČEK, Z., 1986, Rodiče a děti. Praha, Avicenum.
- MRKVIČKA, J., 1984, Knižka o radosti. Praha, Avicenum
- OERTER, R., MONTADA, L. (Hrsg.), 1987, Entwicklungspsychologie. 2. Aufl. München, Urban und Schwarzenberg.
- OSWALD, W. D. & FLEISCHMANN, U. M., 1983, Gerontopsychologie. Stuttgart, W. Kohlhammer.
- OSWALD, W. D. et al. (Hrsg.), 1984, Gerontologie. Stuttgart, W. Kohlhammer.
- PACOVSKÝ, V., 1989, Stárnutí a stáří. Praha, Avicenum.
- SELIGMAN, M. E. P., 1994, Was wir an uns verändern können — und was nicht, Psychologie heute, 21, 12, 35–39.
- SELIGMAN, M. E. P., 1975, Helplessness: On depression, development and death. San Francisco, Freeman.
- ŠVANCARA, J., 1983, Psychologie stárnutí a stáří. Uč. text, 2. rozš. vydání. Praha, SPN, 111 stran.
- ŠVANCARA, J., 1992, Psychologie stárnutí a stáří. In: Z. Kalvach a kol.: Vybrané kapitoly z geriatric. Praha, LF UK, 68–85.
- TEILHART DE CHARDIN, P., 1990, Vesmír a lidstvo. Vyšehrad, Praha.
- TESCH-RÖMER, C., 1993, Strategien erfolgreichen Alters, Bericht über den 38. Kongress der DGPs in Trier, Göttingen, Hogrefe, 742–752.
- TOMASZEWSKI, T., 1976, Rozwój wszechstronny i ukierunkowany, Psychol. Wychow., 3.

GERONTOLOGICAL CORRELATIVES IN LIVING-TOGETHER OF THREE GENERATIONS

A theoretically and methodologically oriented contribution is based on empirical results of the investigation of intergenerational relations within the framework of life-span developmental psychology and its applications. During the last 25 years we have paid attention to intergenerational relationships in several dissertations (A. Jakeš, 1970, L. Smolková, 1974, D. Tulisová, 1984, M. Harašínová, 1995, etc.) results of which help us to interpret the specific issues about adaptation of the third age generation in the contact with younger generations. It is shown, that mutual evaluation of members of different generations is sometimes negatively influenced by the so called „personal generational pattern“ if not even by prejudices. Compared to many contemporary researches which are usually based on the „life-satisfaction score“ we emphasize the polarity between the life fullness and emptiness. It seems that Erikson's polarity of „despair“ is not the op-

posite to integrity; it might be one of the alternatives of integration missing on this pole. The test moments of the life orientation of an individual of the third age are „important life events“.

Their exploration brings a wide area of knowledge about specific moments of each age stage. Other objectives of our research and of developing new methods are: /1/ the analysis of life-fullness experience in extraordinary situations, and during identity crises; /2/ orientation on the process of life-fullness from the implicit philosophical point of view including overwhelming orientation and personal responsibility; /3/ life-fullness as a cognitive schema and regulative principle. An implicit individual view of personal life which basically means an individual life story has much greater input into the perception, communication, and interactions for the people of the third generation than for the younger individuals.

Dynamics of contemporary life demand from psychologists to take part in creating the conditions for extending the contacts within one generation and also between generations while mutually respecting the specialities of each age.